

HELG

INNSENDT

Denne artikkelen er ikke skrevet av en journalist i Agderposten, og er derfor ikke fri og uavhengig journalistikk. Artikkelen er i sin helhet laget av en ekstern bidragsyter. Vi har funnet innholdet interessant for våre lesere, og publiserer det derfor redigert og tilrettelagt av redaksjonen. Det betales ikke honorar for slike artikler.

Pilletrilleren på Grimstad

Henrik Ibsen var en gang fattig læregutt i Grimstad Apothek. Den gang var apoteket byens vinmonopol og kvikksølv ble regnet som god medisin.

Tenk deg Ibsen ikledd forkle, som triller piller, lager heftplaster og drikker punsj i smug fra små salvekrukker. Et innblikk i farmasihistorien og det gamle apoteket på Ibsen-museet i Grimstad kan fortelle mye om Ibsens hverdag i apoteket.

Det er hevet over enhver tvil at Henrik Ibsen (1828–1906) er en av verdens store diktere - kun slått av Shakespeare på listen over verdens mest spilte dramatikere. Lenge før han kom på verdens litteraturredar tilbragte Ibsen seks ungdomsår (1843/44–1850) i Grimstad. Den gang var han en helt ukjent, ung mann som tjente til livets opphold som apoteklærling i byens lille apotek.

Dårlig utvalg og urimelige priser

Fra gammelt av hang det noe mystisk over apotekerfaget. Ved utlevering av medisiner fikk man ingen informasjon om innholdet i medisinene, noe som gjorde at folk var bekymret for at apotekerne skulle lure dem med «falske» medisiner. I tillegg var utvalget ved apotekene gjerne dårlig, medikamentene ofte gamle og prisene helt urimelige. Pasienter i det ganske land ytret misnøye over upålitelige apotekere, mens legene klaget over misligheter ved apotekene og over at apotekerne opptrådte som leger. Misnøyen førte til at Danmark-Norges første apoteklov ble innført i 1672. I Norge ble loven gjeldende helt fram til 1909.

Etter loven skulle apotekene visiteres hvert år og apotekeren måtte bære fram alt av varer og medikamenter for en visitorator, som kontrollerte at ingen av varene var «udødgig, forliggen, gammel oc forgiemt». Men mer enn i den lovpålagte kontrollen lå det kvalitetsgaranti i at apotekeren hadde en tilstrekkelig romslig økonomi til å kunne handle med varer «af beste Qvalitet og i ønskelig Mængde». For å unngå enhver fristelse til bedrageri var apotekerne sikret en potensiell høy avanse gjennom lovfestet rett til handel med vin, urter, krydderier og andre eksotiske varer som parfyme og sennep. I tillegg var antallet apotek i hver by regulert gjennom tildeling av apotekerprivilegier.

10.000 sjeler

Grimstad fikk sitt første apotek i 1836. Da var det nesten 250 år siden Svaneapoteket i Bergen hadde åpnet som Norges første. Arendal fikk apotek i 1709. I 1836 bodde det i overkant av 600 innbyggere i Grimstad. I utgangspunktet et tynt handelsgrunnlag for apoteker Jens Aarup Reimann, men i realiteten var det flere som den gang sognet til Grimstads eneste apotek. Menneskene i Grimstad, Fjære,

BLANT KRUKKER OG PILLER: Det gamle apoteket på Ibsen-museet er et spennende rom å komme inn i. Her er mange gamle

Landvik, Eide, Herefoss, Lillesand, vestre Moland og attpåtil halve Froland hadde, ifølge distriktslege Jens C. H. Skjeldrup, nærmere «10 000 Sjæle» som søkte legehjelp i Grimstad. Dermed var det utvilsomt, mente Skjeldrup, at apoteker Reimann «kunne have anstændigt Udkomme».

Syv år etter åpningen av Grimstad Apothek ankom altså den unge Skien-gutten Henrik Ibsen sørlandsbyen, med sluppen Lykkens Prøve. Han tiltrådte umiddelbart sin post som lærling i apoteket, hvor han hjalp til med å betjene de 9 845 (per 1836) menneskene som sognet til apoteket. Det var vanlig at lærlinger var med i legemiddelproduksjonen i apote-

kene. Apotekloven fastslo at enhver apoteker skulle ha dyktige og erfarne lærlinger som skulle preparere resepter. Ibsen måtte forstå apotekerlatin og være under oppsyn under selve produksjonen.

Fra lærling til medhjelper

Ibsen var lærling hos Reimann fra vinteren 1843/44 og frem til Reimanns apotek ble slått konkurs og tvangssolgt ved offentlig auksjon i august 1846. Privilegiet ble kjøpt av O. A. Haanshus som solgte privilegiet videre til Lars Nielsen for 2 500 spesidaler i mars 1847. Nielsen åpnet sin praksis i bygningen som i dag huser Ibsen-museet i Grimstad.

Grimstad Apothek

standkar, krukker og glass med latinske inskripsjoner.
FOTO: ASKILD ANTONSEN.

IBSENSOMMER: 10. juni åpner Ibsenmuseet årets sommersesong. Bildet er fra promoteringen av sommersesongen 2007 hvor Knut Nærum, som også har en fortid i Grimstad, poserer foran den unike modellen av 15 år gamle Henrik Ibsen.
FOTO: ERIK HOLAND

Hvordan gikk det så med den unge læregutten etter tvangssalget? I januar 1847 reiste Ibsen med hest og slede til Arendal for å avlegge farmasøytisk medhjelpereksamen hos distriktslege Skjeldrup. I Eitrems Ibsen og Grimstad kan vi lese om den unge Henriks dramatiske reise til Arendal: «Han som skyssset, kunde bare huske en eneste ting fra ferden: den lille fyr var så redd, så livende redd, at skysskaren måtte le. De kjørte over et vann. Isen braket som den gjerne gjør i stor kulde. Men da blev Ibsen grepet av panikk, kom sig ut av sleden og reddet sig i land. Han var ikke til å bevege til å sette seg opi før hest og slede var vel over isen.»

Til tross for den «dramatiske» ferden til Arendal besto Henrik eksamen. Han ble ansatt av den nye apoteker Nilsen og fikk lønn for første gang. Ibsen ble hos Nielsen frem til han forlot Grimstad våren 1850. Medhjelpereksamen var et av stegene på utdanningsstigen mot universitetsutdanning for å bli farmasøyt og apoteker. Kanskje hadde Ibsen en slik utdanning i tankene? Apotekeryrket, med sine sterke og beskyttende privilegier, var et høystatusyrke som var høyt ansett i patrisierfamilier, som den Ibsen kom fra. I dag vet vi imidlertid at Ibsen skulle komme til å følge en helt annen yrkesvei kort tid etter Grimstad-oppholdet.

FAKTA

I ET HISTORISK LYS

- Under denne vignetten skriver historikere og andre fagfolk på Agder om spørsmål de brenner for. Spalten er et samarbeid mellom Aust-Agder museum og arkiv, HIFO Agder og Agderposten.
- Har du tips og ideer kontakt oss på e-post: kristoffer.vadum@aama.no eller redaksjonen@agderposten.no

HELG

Kvikksølvsalve og heftplaster

De lange arbeidsdagene i apoteket gikk i hovedsak med til å betjene kunder, lage medisiner og selge luksusvarer. Ibsen solgte parfyme, sukker, te, kaffe, sjokolade, grønnsåpe og fine viner fra Peter Dührendahl i Christiania. Han trillet piller, lagde siruper, ekstrakter og heftplaster – et klebende plaster eller grøtomslag som ble brukt til å feste bandasjer, eller som ble lagt direkte på mindre utvortes sår.

Planter og urter fra naturen var hovedingrediens i medisinene Ibsen lagde. Lavendel, oregano og rabarbra, valmue, sitronmelisse og legevindelrot er bare noen. I apotekinnredningen på Ibsen-museet er det mengder av skuffer og krukker med latinske navn. En av skuffene er merket «Rad angelica archangelica». På norsk rot av kvann. Den C-vitaminrike planten ble i hovedsak brukt som middel mot skjørbuk, men ble regnet som et universalmiddel som også skulle hjelpe mot lidelser i mage, tarm, munnhule, lunge og mot reumatisme. Et sagn forteller at det var en engel som viste menneskene kvannen og forklarte hvordan den skulle brukes. Derav navnet angelica.

Men Ibsen håndterte også skumlere saker, som kvikksølv. Kvikksølvsalve var nemlig medisinen de stakkars syfilisrammede fikk utlevert på den tiden. På Ibsen-museet finnes også en beholder som har inneholdt belladonnablader. Den giftige planten ble brukt for å løse opp krampes i magen, tarmene, galleveiene, urinveiene og livmoren. Men mest kjent er den kanskje for sitt navn? Belladonna gjør også at pupillene utvider seg slik at øynene ser store og mørke ut – et skjønnhetsideal på den tiden. Derav det italienske navnet belladonna, som betyr vakker kvinne.

I apoteket fikk Ibsen god kjennskap til medisinsplanter, og leter man godt kan man finne spor fra tiden i apoteket i hans senere diktning. Som for eksempel i Kjærlighedens Komædie, hvor Ibsen lar rollefigurene bruke medisinske planter som metaforer på kjærlighet: «Nej, den er islandsk Mos i Godvejr høstet: Den læger Frøkener med Ondt for Brystet.» Islandsk lav, eller mose, ble brukt for å kurere hoste og forkjølelse.

Latin som arbeidsspråk

Og forkjølelse var en av de vanligste plagene på 1840-tallet. I tillegg var befolkningen plaget med dårlig fordøyelse, luft i magen, hudplager, forkjølelse, diare og forstoppelse. Ikke så rent ukjente plager for oss i dag heller. For å kurere plagene var farmakopeen Ibsens viktigste redskap. Dette var en bok som inneholdt autoriserte oppskrifter for tilberedning av legemidler, i tillegg til informasjon om de ulike råvarene innenfor plante-, dyre- og mineralriket som ble brukt som legemidler eller til framstilling av legemidler. Alt var skrevet på latin. I 1895 kom den første farmakopé skrevet på norsk.

Henrik stiftet bekjentskap med latin også i den lille fritiden han hadde, hvor han blant annet leste artiumpensum. Han leste historiske kildeskrifter, og fikk innsyn i den store delen av verdenslitteraturen som er skrevet på latin. Ibsen forteller selv at han med stor interesse leste Ciceros og Sallusts skildringer av patrisieropprøret Catilina.

GIFTIG: Standkaret som har inneholdt belladonnablader har rød påskrift. Den røde fargen skulle indikere at innholdet var giftig.
FOTO: ASKILD ANTONSEN.

15 ÅR: Slik kan den 15 år gamle Henrik Ibsen ha sett ut. Tegningen er lagd av fantomtegner Harald Nygård, basert på det første fotografiet av Ibsen fra 1860 (med fullskjegg) og et bilde fra 1869 som viser et skjeggfritt hake- og munnparti.

EIER: IBSEN-MUSEET, AUST-AGDER MUSEUM OG ARKIV.

Medisin for den russiske tsarina

Innimellom kom også distriktslegen innom apoteket. Etter sin visittunde i distriktet hadde han med seg resepter som skulle ekspederes i apoteket og sendes til pasientene.

De lokale legene hadde gjerne sine egne oppskrifter på medisinene de foreskrev. De lokale variantene sto ikke i den offisielle farmakopeen og ble nedskrevet i apotekets egen oppskriftsbok. Oppskriftsboken fra det gamle Grimstad apotek finnes fortsatt og er utstilt i Ibsen-museet i Grimstad. Her finnes eksempelvis en lokal oppskrift på rigabalsam. Det som mange i dag forbinder med et sterkt krydderbrennevin var den gang en av de store «composita» – de stillert sprit basert på uttrekk fra hele 24 ulike droger fra naturens eget medisinkabinett. Ordet balsam refererer til at miksturen fra begynnelsen var ment som en helbredende drikk. Opprinnelig ble den laget for å kurere den russiske tsarina Katarina som ble rammet av et

KLENODIUM: Et pilletrillebrett er et av klenodiene i det gamle apoteket på Ibsen-museet. Den gang fikk r

Med jobben i apoteket fulgte god innsikt i befolkningens plager og laster. Ibsen må til enhver tid ha visst hvem som var syke, hvilke sykdommer de hadde å slite med og hvilke drikkevarer folk hadde.

akutt mageonde da hun besøkte Riga i 1752. Tsarinaen ble bemerkelsesverdig fort frisk, og rigabalsam fikk stor popularitet. Den originale oppskriften skal være umulig å kopiere, noe som har ført til utallige lokale varianter av eliksiren.

Så langt som til Riga ble det neppe sendt medisiner fra Grimstad Apothek, men de trengende i de indre bygder skulle av og til betjenes per post. H. T. Offerdahl var apotekerlærling i Lærdal omtrent samtidig som Ibsen og forteller om dette i sine erindringer: «Når han (distriktslegen) kom tilbake, fikk vi alltid noen forsendelser å ekspedere til forskjellige steder han hadde vært. Men da vi ikke hadde dampskiber på disse tider i Indre Sogn, måtte vi passe på å få sendt våre pakker med båtfolk som leilighetsvis var på Lærdal, så det kunde ofte vare lenge før de syke fikk den medisinen. Det kunde således hende at enten var pasienten død, eller han var blitt frisk igjen før medisinen kom frem. Av disse årsaker hendte det også at vi fikk våre pakker tilbake lang tid bakefter, og både legens og vårt arbeide var således spilt».

Man ikke piller i brett innhyllt i plast. Pilletrilling var håndarbeid.

FOTO: ASKILD ANTONSEN.

OPPSKRIFTSBOK: På Ibsen-museet er denne oppskriftsboken fra 1856 utstilt som en del av det gamle apoteket. «Bals. Rigaense» (rigabalsam) inneholdt hele 24 droger fra naturens eget medisinkabinett og ble regnet som en supermedisin. **SKOTO: ASKILD ANTONSEN.**

FAKTA

IBSEN MUSEET

- Ibsen-museet i Grimstad er landets eldste i sitt slag – etablert allerede i 1916, ti år etter Ibsens død.
- Museet ligger i bygningen hvor Henrik Ibsen arbeidet som apotekermedhjelper, og hvor han skrev sitt aller første skuespill Catilina. 10. juni åpner museet dørene for sesongen. Omvisning hver hele time i åpningstid.

24 timer i døgnet

Mange bodde også i gangavstand til apoteket, og kunne selv ta turen innom til alle døgnet tider. Apotekloven slo nemlig fast at apoteket måtte ha et stort utvalg varer som døgnet rundt skulle være tilgjengelige for folket, på alle dager og helligdager. Spesielt viktig var det at apoteket var tilgjengelig for kvinner i «barns nød» og at det alltid var åpent i «Pest- og andre farlige smittsomme Sygdoms-Tider.» En hver pasient som trengte medisiner skulle få betjening i apoteket, også uten kontant betaling. Hertil fulgte en kredittordning som ga apotekeren krav på penger eller annet verdifullt gods fra dødsboet skulle pasienten være så uheldig at han døde før han fikk mulighet til å gjøre opp for seg. Med jobben i apoteket fulgte god innsikt i befolkningens plager og laster. Ibsen

må til enhver tid ha visst hvem som var syke, hvilke sykdommer de hadde å slite med og hvilke drikkevaner folk hadde. Apotekloven ila Ibsen full taushetsplikt. En kan likevel undre seg over hva den unge Ibsen og hans kamerater hvisket om på kveldene i apotekets vaktrom. Ibsen fikk flere venner mens han tjente hos Lars Nielsen, og de måtte komme til ham i apoteket. Vaktrommet ble derfor den naturlige samlingsplassen for flere av byens unge menn, som «diskenspringere, kontorfolk og enkelte som hørte til den kategori som i Samfundets Støtter kalles «byens dagdrivere som holder til på apoteket».» På vaktrommet drakk de punsj fra apotekets små salvekrukker, slik at de lett kunne tømme «glasset» og gjemme det vekk skulle det dukke opp kunder i de sene kveldstimer. Salvekrukkene er i dag utstilt i Ibsen-museet.

Ut å sanke urter

I loven het det at apotekene skulle holde egne urtehager med både stedege og eksotiske planter. Det var flere apotekhager rundt om i landet på Ibsens tid, men Grimstad Apothek hadde aldri egen apotekhage. Ibsen og hans overordnede måtte derfor skaffe urter og planter til medisiner fra annet hold. Noe kjøpte de fra bønder og handelsmenn. Det er også sannsynlig at den unge Ibsen i ledige stunder ble sendt ut for å sanke urter på egen hånd. Loven tillot dette, såfremt lærlingen hadde tilstrekkelige kunnskaper til å skille plantene fra hverandre. I 2003 fikk den for lengst avdøde Ibsen sin egen urtehage i Grimstad, 153 år etter han forlot sin post ved Grimstad Apothek. I «Ibsens urtehage» i parken på Dømmesmoen finnes mange av de samme medisinske urtene som Ibsen brukte i sin arbeidshverdag i apoteket. Urtene er sortert i ni ulike felt etter hvor

på kroppen de skulle virke. Urtehagen er åpen for besøkende hele året.

Kilder
Finn Erhard Johannessen og Jon Skeie: Bitre piller og sterke dråper: Norske apotek gjennom 400 år 1595–1995. Oslo 1995
Yngve Torud (red.): Apotekfarmasi gjennom 100 år. Oslo 1981
H. Eitrem: Ibsen og Grimstad. Oslo 1940

Artikkelforfatter: Therese Strupstad Hagen,

formidlingsansvarlig ved Ibsen-museet, ust-Agder museum og arkiv.

